

מלך במשפט יעמיד ארץ

מֶלֶךְ בְּמִשְׁפֵּט יַעֲמִיד אֶרֶץ וְאִישׁ תְּרוֹמוֹת יִהְרֹסְנָה: (משלי כט ד).¹

פירוש רש"י על הפסוק – איש גאות

יעמיד ארץ - אם שופט אמת הוא יעמיד ארץ: ואיש תרומות - איש גאות שאינו חש להיות מתון בדין.² ורבותינו אמרו אם הדין דומה למי שאינו צריך לקנות אוהבים וליקח שוחד הוא יעמיד ארץ ואם דומה לכהן השואל תרומות על הגרנות הוא יהרסנה:³

שמות רבה פרשה ל סימן יג – בריאת העולם בדין מחייבת את האדם

"ואלה המשפטים". זה שהכתוב אומר: "מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה" (משלי כט ד). "מלך במשפט יעמיד ארץ" - זה הקב"ה שברא את עולמו בדין, שנאמר: "בראשית ברא אלהים" (בראשית א א) – "ברא ה' לא נאמר, אלא "אלהים". "ויאמר ה' יהי רקיע" אינו אומר, אלא "אלהים", וכן כולם.⁴ וכן דוד אומר: "כי אלהים שופט" (תהלים עה ח), ללמד שבדין נברא העולם.⁵

"ואיש תרומות יהרסנה" - זה אדם.⁶ מה דרכה של אשה בשעה שהיא מבקשת להפריש חלתה? מגבלת את הקמח ואח"כ נוטלת חלה. כך עשה האלהים: גיבל את העולם ואח"כ נטל אדם שנאמר: "ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה" (בראשית ב ו) ואח"כ: "וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה" (שם ז). כיון שחטא, א"ל האלהים: "ארורה האדמה בעבורך" (שם ג יז). לכך נאמר: "ואיש תרומות יהרסנה".⁷

דבר אחר: "מלך במשפט יעמיד ארץ" - זה יהושפט שנאמר: "ויאמר יהושפט אל השופטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לה' " (דברי הימים ב יט ו). "ואיש תרומות יהרסנה" - זה חכם שהוא יודע הלכות ומדרשות ואגדות, ויתום ואלמנה הולכין אצלו שיעשה דין ביניהן והוא אומר להן עסוק אני במשנתי איני פנוי! ואמר לו האלהים: מעלה אני עליך כאילו החרבת את העולם. לכך נאמר: "ואיש תרומות יהרסנה".⁸

¹ זיהוי המלך עם מערכת המשפט מעוגן בפסוקים רבים במקרא. ראו ברכת מלכת שבא לשלמה, מלכים א פרק י פסוק ט: "יהי ה' אֱלֹהֵיךָ בְּרוּךְ אֲשֶׁר חָפֵץ בְּךָ לְתֵתְךָ עַל כָּסֵא יִשְׂרָאֵל בְּאַהֲבַת ה' אֶת יִשְׂרָאֵל לְעַלְמָּה לְעֵשׂוֹת מִשְׁפָּט וְצִדְקָה". ובנבואת ירמיהו פרק כג פסוק ה: "הֲנֵה יָמִים בָּאִים נָאִם ה' וְהִקְמַתִי לְדוֹד צְמַח צְדִיק וּמֶלֶךְ מִלֶּךְ וְהִשְׁכִּיל וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וְצִדְקָה בְּאֶרֶץ". עוד בתהלים פרק צט פסוק ד: "וְלֹא מֶלֶךְ מִשְׁפָּט אָהַב אֶתְּהָ כוֹנֵנֶת מִיִּשְׂרָאֵל מִשְׁפָּט וְצִדְקָה בְּיַעֲקֹב אֶתְּהָ עֲשִׂיתִי", ובמשלי פרק טז פסוק י: "קָסָם עַל שִׁפְתֵי מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט לֹא יַמְעַל פִּי". "הצדקה" הנלווית ל"משפט" במרבית המקורות, היא בפשטות "צדק" ולא מצוות צדקה, אך לחז"ל יש דרשות בעניין. עד כאן המלך שמעמיד את הארץ, את הממלכה, על אדני המשפט, אך מי הוא איש התרומות שהורס את העולם?

² ורבותינו הרי הורו לנו: "הו מתונים בדין". נראה שכוננתו לומר שדין גאה ומתנשא (ובעצם לא כ"כ בטוח בדבריו) נוטה להחמיר ולנטות לקצה. מי הוא שמתון בדין ולא ממנהר לשפוט ולהכריע בדין, הוא מי שיועד אל נכון את האמת ובטוח בשיפוטו.

³ רש"י מקדים קצת את המדרשים שנוביא להלן (שרש"י כמובן שאב מהם). בפשט הפסוק ראו למשל פירוש אבן עזרא: "ואיש תרומות - ידעו כי תרומות הנשיא שהוא לוקח מעם הארץ היא ששית הארץ, כלומר מלך בעבור משפט שיעשה יעמיד הארץ ואיש לוקח תרומות רבות יותר מן המדה הידועה ירוס אותה". ראו גם מלבי"ם על הפסוק: "והאיש תרומות יהרסנה - אם הכהן גדול והכהנים תחתיו אין עוסקים לישר את העם רק לקבל תרומה ולהתעשר, ירוסו את אשר יבנה המלך". ובימינו חזר הביטוי "איש תרומות" למשמעותו החיובית: אדם שתורם לחברה או לעולם הידע באופן יוצא דופן

⁴ היינו כל אזכורי הבריאה והאמירה ("בעשרה מאמרות נברא העולם") של פרק (סידרא) א בבראשית שהוא סיפור הבריאה הם בשם אלהות. אבל פרק (סידרא) ב בבראשית "אלה תולדות השמים והארץ" הוא בשם ה' (הו"ה). ראו שמות רבה פרשה ל סימן ג: "ואלה המשפטים. א"ר אבהו: בכל מקום שכתוב ואלה מוסיף על הראשונים, ובכל מקום שכתוב אלה פוסל את הראשונים. כיצד? אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, ומה פסל? שהיה בורא שמים וארץ והיה מסתכל בהם ולא היו ערבים עליו והיה מחזירן לתוהו ובוהו. כיון שראה שמים וארץ אלו ערבו לפניו, אמר אלו תולדות, לפיכך אלה תולדות השמים והארץ". אבל המדרש שלנו לא סבור שפרק ב בבראשית פוגם כשהוא זה בפרק א ופוסל את הבריאה בדין.. הבריאה הראשונה אכן הייתה במידת הדין והקב"ה מצפה מהאדם שימשיך ויקיים מידה זו, כפי שהמדרש ממשיך ומבאר. לגבי השמים והארץ שנפסלו, ראו דרשתו של ר' אבהו בבראשית רבה ט ב "שהקב"ה היה בורא עולמות ומחריבן בורא עולמות ומחריבן עד שברא את אלו. אמר: אלה הנאה לי ואותם לא היו הנאה לי". ולגבי "ואלה המשפטים" שמוסיפים ומתחברים, ראו להלן.

⁵ אבל האדם נברא לכל השיטות בשיתוף של מידת הרחמים ומידת הדין (ראשית רבה ח ד) ועליו נרחיב בקטע הבא. ואת הביטוי "בדין נברא העולם" אפשר לקחת לשני צדדים: האחד, כיון שנברא במידת הדין, גם נדון אותו (את העולם) במידה זו. או שמא ההפך, כיון שבדין נברא העולם (מן הדין היה שייברא), אין זה פשוט כל כך להרוס אותו.

⁶ זו צירת האדם בסוף מעשה הבריאה, כפי שהוא מסביר בהמשך הדרשה.

⁷ אדם הראשון, שהוא כמו תרומת חלה שנלקחה מהאדמה, הורס את החומר ממנו קורץ – האדמה – ברגע שהוא חוטא. הדרשן עבר כאן לסיידרא ב של סיפור הבריאה בו דווקא שם הו"ה הוא הדומיננטי, אבל לא חש על כך.

⁸ למרות שאלה שני חלקי מדרש שונים ביניהם מפריד הפתיח "דבר אחר" (ואנחנו יצרנו פסקה חדשה), נראה שבכל זאת מדרש אחד הוא. אלהים בורא את העולם בדין ואילו איש התרומות (המורס מעם?) הורס אותו בכך שאינו מקפיד לקיים מערכת משפט ראויה. ראו דברינו [עניני הדין](#) בפרשה זו, בפרט הסיפור הקשה על רבי ישמעאל שפחד שיצא ליהרג על שעינה את הדין במעט מן המעט (מסכת שמחות ח ח). השוואה זו בין דין ומעשה בראשית נאמרת גם על צד החיוב: "כל דין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת - מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף לקב"ה במעשה בראשית" (שבת י ע"א).

מדרש תנחומא פרשת משפטים סימן ב – מה לי בטורח הציבור

"וואלה המשפטים" – זה שאומר הכתוב: "מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה" (משלי כט). מלכה של תורה במשפט שהוא עושה מעמיד את הארץ. "ואיש תרומות יהרסנה" – אם משים אדם עצמו כתרומה הזו שמושלכת בזויות הבית ואומר מה לי בטורח הציבור, מה לי בדיניהם, מה לי לשמוע קולם, שלום עליך נפשי; הרי זה מחריב את העולם. הוי "ואיש תרומות יהרסנה". מעשה ברבי אסי כשהיה מסתלק מן העולם. כנס בן אחותו אצלו מצאו בוכה. א"ל: רבי, מפני מה אתה בוכה? יש תורה שלא למדת ולימדת? הרי תלמידך יושבים לפניך. יש גמילות חסדים שלא עשית? ועל כל מדות שהיו בך היית מתרחק מן הדינין ולא נתת רשות על עצמך להתמנות על צרכי צבור. א"ל: בני, עליה אני בוכה. שמא אתן דין וחשבון על שהייתי יכול לעשות דיניהם של ישראל. הוי "ואיש תרומות יהרסנה".⁹

מסכת כתובות דף קה עמוד ב – כהן המחזר על הגרנות

כי אתא רב דימי אמר: דרש רב נחמן בר כהן, מאי דכתיב: "מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה"? אם דומה דיין למלך שאינו צריך לכלום – יעמיד ארץ, ואם דומה לכהן שמחזר על הגרנות – יהרסנה. אמר רבה בר רב שילא: האי דיינא דשאל דשאלתא – פסול למידן דינא.¹⁰

מסכת סוטה דף מה עמוד א – מי יוצא על עגלה ערופה

דתניא, ר' אליעזר בן יעקב אומר: זקנין – זו סנהדרין, שופטיך – זה מלך וכהן גדול; מלך, דכתיב: "מלך במשפט יעמיד ארץ", כהן גדול, דכתיב: "ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה וגו'".¹¹

שמות רבה פרשה ל סימן טו – הדין הוא המשך לדברות ומקיים את העולם

דבר אחר: "וואלה המשפטים". זהו שכתוב: "לשלמה, אלהים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך. ידין עמך בצדק ועניך במשפט" (תהלים עב א-ב) – רבי אומר: כשם שהזהיר הקב"ה על הדברות כך הזהיר על הדין. למה? שבו העולם תלוי, שנאמר: "מלך במשפט יעמיד ארץ" (משלי כט) ובו ציון נפדית, שנאמר: "ציון במשפט תפדה" (ישעיה א כז) ובו הצדיקים מתגדלים, שנאמר: "אשרי שומרי משפט" (תהלים קו ג).¹²

⁹ ראו דברי ר' ישמעאל לר' שמעון בן גמליאל בשעה שיצאו ליהרג בעשרה מלכות, אבות דרבי נתן נוסח ב פרק מא: "מימך לא באת אשה לשאול לך על נדתה והאיש על נדרו והיית יישן או סועד או שמא לא היתה שעה פנויה או שמא לא הניחו השמש ליכנס? ועוד על רב אמי ורב אסי בגמרא שבת י ע"א שהבאנו בהערה הקודמת: "רב אמי ורב אסי הוו יתבי וגרסי ביני עמודי וכל שעתא ושעתא הוו טפחי אעיברא דדשא ואמרי: אי איכא דאית ליה דינא – ליעול וליתי. רב חסדא ורבה בר רב הונא הוו יתבי בדינא כולי יומא, הוה קא חליש לבייהו. תנא להו רב חייה בר רב מדפתי: (שמות יח) ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכי תעלה על דעתך שמש יושב ודן כל היום כולו? תורתו מתי נעשית? אלא לומר לך כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת – מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף לקב"ה במעשה בראשית. כתיב הכא ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכתוב התם (בראשית א) ויהי ערב ויהי בקר יום אחד". נושא הלימוד האינטנסיבי בתורה מול התפנות לשבת בדין ועיסוק בצרכי ציבור הוא נושא נכבד ומורכב וכבר נדרשנו לו במספר דפים. ראו דברינו [אני ואתה עומדים בזירה](#) בפרשת יתרו. ראו גם דברי רבן גמליאל לרבי אלעזר חסמא ורבי יוחנן בן גודגדא בגמרא הוריות י ע"א: "כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם". בדברינו [שררה בפרשת קרח](#). ולכך יש להוסיף את הדפים [העיסוק בצרכי ציבור](#) וכן [פרנס על הציבור](#) בדפים המיוחדים.

¹⁰ ראו גם מקבילה בסנהדרין ז ע"א. דיין שדומה לכהן שמחזר בבית הגרנות הוא דיין שלא יודע את הדין. שלא למד כל צורכו ומינו אותו מסיבות פוליטיות. ראו הביקורת שם על בית הנשיאות: "דבי נשיאה אוקמו דינא דלא הוה גמיר, אמר ליה ליהודה בר נחמני מתורגמניה דריש לקיש: קום עליה באמורא. קם, גחין עליה, ולא אמר ליה ולא מידי. פתח ואמר: (חבקוק ב) הוי אומר לעץ הקיצה עורי לאבן דומם הוא יורה הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרב". ובהמשך שם הרבה בגנות דיינים שאינם הגונים ומתאימים ("כל המעמיד דיין שאינו הגון כאילו נוטע אשירה בישראל"). ראו עוד תוספות בגמרא כתובות שם שמסיק מהפסוק: "מלך במשפט יעמיד ארץ", בצירוף שתי הסוגיות בכתובות ובסנהדרין, שדיין צריך שיהיה גם תלמיד חכם שלא צריך לשאול אחרים וגם בעל נכסים שלא זקוק לממון. ולענייננו ולפסוק שאנחנו דורשים, הדיין הוא המלך המעמיד ארץ במשפט, אבל בתנאי שיהיה דומה למלך שאינו צריך לכלום היינו שיש לו את הסמכות והאמצעים.

¹¹ ראו מקבילה בסנהדרין יד ע"ב. כאן מדובר בדין עגלה ערופה, היינו במקרה של חלל שנמצא ולא ברור מי הכהו והדין נסוב שם על מי הוא הגורם שיוצא למדוד את המרחק בין הערים ולדון ולקיים את דין עגלה ערופה. לפי המשנה שם, מספיק שלושה או חמישה מזקני הסנהדרין. ואילו ר' אליעזר בן יעקב סבור שהסנהדרין כולה יוצאת (ראו מסקנת הגמרא שם כשיטת רב יוסף) וגם מלך וגם כהן גדול. כל הסמכות השלטונית והרוחנית כולה יוצאת על חלל שלא נודע מי הכהו! מה שחשוב לנו הוא החלק של "המשפט". מי כאן השופט? מי הוא שמעמיד את הארץ ועושה משפט? בתורה כתוב "ויצאו זקניך ושופטיך". לפי המשנה אלה שלושה או חמישה מזקני הסנהדרין, תלמידי חכמים שהם גם השופטים. לפי ר' אליעזר בן יעקב "שופטיך" הוא מי שבידו לקיים את המשפט ולבצעו – הסמכות הביצועית דווקא. למה? כי "מלך במשפט יעמיד ארץ". כאן אין הפירוש דין שמתנהג כמלך, כמו בגמרא כתובות לעיל, אלא מלך כפשוטו. כל כך למה? כי נמצא אדם הרוג ולא נמצא מי הרגו והוא כמלך אחראי לביטחון התושבים!

¹² ובשמות רבה ל ט: "וואלה המשפטים". זהו שכתוב: "מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל (תהלים קמז יט). מגיד דבריו – אלו הדברות, חוקיו ומשפטיו לישראל – אלו המשפטים. לפי שאין מידותיו של הקב"ה כמידת בשר ודם. מידת בשר ודם, מורה לאחרים לעשות והוא אינו עושה כלום. והקב"ה אינו כן, אלא מה שהוא עושה הוא אומר לישראל לעשות ולשמור". (ראו הביטוי "פרא פסיליוס נומוס אגרופוס", ויקרא רבה לה ג פרשת בחוקתי, בדברינו [פרא בסיליוס נומוס אגרופוס](#) בפרשת וירא). ובאותה הפרשה בסימן יט: "א"ר אלעזר: כל התורה תלויה במשפט, לכן נתן הקב"ה דינן אחר עשרת הדברות לפי שהבריות מעבירין על הדין והוא

מדרש תנחומא (בובר) פרשת משפטים סימן ב – הדין אופף את הדברות משני צדדים

"ואלה המשפטים". זהו שאומר הכתוב: "מלך במשפט יעמיד ארץ" (משלי כט ד) - זה הקב"ה כשבא ליתן תורה לישראל פתח במשפט. מה כתיב: "שם שם לו חוק ומשפט" (שמות טו כה), וכאן למד משה את המשפטים שלמד לישראל. אמר ר' אבהו: כל מקום שנאמר "אלה" פסל את הראשונים, וכל מקום שנאמר "ואלה" מוסיף על הראשונים.¹³

שבת שלום

מחלקי המים

נפרע מהם ומלמד את באי עולם". ובמכילתא: "אלו מוסיפין על העליונים, מה עליונים מסיני אף תחתונים מסיני". מדרשים ופרשנים רבים מצביעים על הקשר ועל ההמשכיות של פרשת משפטים עם פרשת יתרו. על הוא"ו של "ואלה המשפטים" שכבר הזכרנו לעיל בהשוואה עם בריאת העולם, אשר יוצרת את הקשר בין הדברות והעקרונות ובין פרטי הדינים והמשפטים. דברות מול משפטים, תורה מול דינים. קשר מייד, עוד באותו היום: "בבוקר ניתנה התורה ובערב נתנו המשפטים" (שמות רבה ל יא). ומכאן בחרנו במדרש הנ"ל משום שהוא מתבסס על הפסוק שלנו "מלך במשפט יעמיד ארץ". אפשר כמעט לומר על דרך החידוד: במעמד סיני רעשה הארץ, עמודיה רופפו, שמים נטפו, הרים נזלו וכל העולם עוד מעט והתמוטט (שמות רבה כט ט, מכילתא יתרו ועוד). כעת, היא נרגעת ומיוצבת. איך? במשפט. בדינים, הלכות וחוקים של הליכות יום יום. ומכאן: דיני ממונות, נזיקין, חושן משפט: "אתה מוצא שמשפטים רבים יש בענין הזה", "בוא וראה כמה ציוה הקב"ה בפרשה זו על כל דבר ודבר" (שמות רבה ל). עד שאנחנו אפילו שומעים נימה קלה של טרוניה: "אמרו ישראל להקב"ה: הרבה דינים ומצוות יש כאן" (שם). ראו הביטוי "כתינוק הבורח מבית הספר", מובא בדברינו [ויהי בנסוע הארון](#) בפרשת בהעלותך.

¹³ מדרש זה הולך צעד נוסף מעבר לכל המדרשים הנ"ל המקשרים את פרשתנו "ואלה המשפטים" עם עשרת הדברות שבפרשת יתרו הקודמת. לא הדינים והמשפטים באים לאחר הדברות, אלא ההפך. התורה - הדברות - "כלואה" ומוקפת בדינים ומשפטים משני עבריה. מתן תורה עומד בתווך בין דינים, משפטים ומצוות שנצטוו במרה (פרשת בשלח) ובין המשפטים שבפרשתנו. "הראשונים" שעליהם מדבר המדרש, שה"ואלה" מוסיפים עליהם, אינן הדברות. גם לא אלה שבלוח השני של הדברות: לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב וכו' שניתן לקשרם היטב עם פרשת משפטים (ראו דברינו על אופן [כתיבת הדברות על הלוחות](#)). ה"ואלה" של פרשת משפטים מתווספים למצוות ודינים שנצטוו עוד לפני מעמד הר סיני! ראו דברינו [מצוות שנצטוו במרה](#), איך הכל נמשך מתחילת התורה, מספר בראשית, משבע מצוות בני נח, מאדם הראשון בו פתחנו את דברינו לעיל. בחרנו במדרש תנחומא הנ"ל, שוב בגלל הפסוק "מלך במשפט יעמיד ארץ" אותו אנחנו דורשים. אך הדברים מפורטים ומשוכללים עוד יותר בשמות רבה ל ג: "ואלה המשפטים" - מה כתיב למעלה מן הפרשה? "ושפטו את העם בכל עת" ואמר כאן: "ואלה המשפטים" והדברות באמצע. משל למטרונה שהייתה מהלכת, הזין מכאן והזין מכאן והיא באמצע. כך התורה: דינין מלפניה ודינין מאחריה והיא באמצע. וכן הוא אומר: "באורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט" (משלי ח כ) - התורה אומרת: באיזה נתיב אני מהלכת? אהלך בדרכם של עושי צדקה! "בתוך נתיבות משפט" - התורה באמצע ודינין מלפניה ודינין מאחריה. "שם שם לו חוק ומשפט" ודינים מאחריה, שנאמר: "ואלה המשפטים". שים לב לדקות נוספת. לפסוק "ושפטו את העם בכל עת". הקשר הוא לא רק למצוות שנצטוו במרה, אלא גם [לפרשת מינוי הדיינים](#) שיתרו לימד את משה. בהקשר זה אפשר גם להקיש גם מרמב"ן לרמב"ן. ראו דברינו בפרשתנו על המשפטים במשמעותם האוניברסלית והכלל אנושית: "לחיי האדם בישוב המדינות ושלומו האדם שלא יזיק איש את רעהו ולא ימיתנו" והשווה עם דבריו בפרשת יתרו על הפסוק ושפטו את העם בכל עת (שמות יח כב): "כי בהיות להם שופטים רבים ילך העשוק אל השופט בכל עת שירצה וימצאנו מזומן, כי אליך לא יוכל להתקרב".